

Тања Буђић
Музеј Војводине, Нови Сад

ЈЕДАН ОСВРТ НА ВЕТРЕЊАЧУ У БАЧКОЈ ТОПОЛИ

Апстракт: Прилој је замисљен као крајак осврти на последњу ветрењачу у Бачкој Тополи. Наведени су разлози настанка и почетак употребе ветрењача на подручју северне Војводине. У Бачкој Тополи оне су дуго биле у употреби. Крајем XIX века чак четири ветрењаче су служиле локалном становништву за млевење жита. Дати је опис ветрењаче и украјико начин рада њеној уређаја за млевење. Затим су изложени разлози премештања ветрењаче са њеној првобитној положаја на данашњу локацију. На крају прилоја су дате неке од могућности побољшања рада некадашњеј јединственој Музеја млинске индустрије.

Кључне речи: споменик културе, ветрењача, Војводина, Бачка Топола

„Споменик културе јесте грађевинско-архитектонски објекат од посебног културног или историјског значаја, као и његова градитељска целина, објекат народног градитељства, други непокретни објекат, део објекта и целине са својствима везаним за одређену средину, дело монументалног и декоративног сликарства, вајарства, примењених уметности и техничке културе, као и друга покретна ствар у њима од посебног културног и историјског значаја“¹ (фотографија бр. 1).

Војводина на много ствари асоцира. На непрегледно пространство богато хлебним житом, на ушорене куће, на спокојан мир... међутим, можда мали број људи помисли на усамљене, велике и масивне грађевине, у облику зарубљене купе, са крилима, која су понекада у свечаним приликама била прекривана белим платнима, грађевине које су својом појавом „реметиле“ то непрегледно пространство – ветрењаче. Данас их је остало свега неколико очуваних, а оне давно изгубљене могу се још видети само на старим фотографијама.

„Пре појаве парних млинова, половином 19. века, у нашој земљи се млело искључиво у воденицама, сувачама и ветрењачама. Оскудица сталних водених токова, нарочито оних са већим падом, претежно у северним равничарским пределима, утицала је несумњиво да се и енергија ветра почела врло рано искоришћавати и у нашој земљи“ (Николић 1955: 97). Сигурно је да су ветрењаче на

територији Војводине изграђене током 18. и 19. века. Рајко Николић у фусноти број 34 наведеног рада, каже „да су ветрењаче према подацима д-ра Мирка Шулмана, управника музеја у Суботици постојале ... по једна у Б. Тополи ... остале (ветрењаче) су саграђене почетком и током 19. века. Грађене су од цигле и током 1953. године биле су већим делом у употреби, али са моторним погоном на нафту или струју“ (Николић 1955: 111). Такође је извукао закључак да се према насељима у којима су ветрењаче биле заступљене може закључити да су се оне налазиле у насељима са мађарским или мешаним, мађарско-српским, становништвом и то на линији најважнијих праваца мађарске колонизације током XIX века. Све то потврђује претпоставку да су ветрењаче на просторе данашње Војводине пренели Мађари (Ibid). У овим крајевима су највероватније грађене по узору на холандске ветрењаче у облику торња.

Карактеристика војвођанских ветрењача је и то што су оне скоро без изузетка подизане у непосредној близини сеоске периферије, на узвишеном месту, служећи мештанима за млевење пшенице и кукуруза за шта су морали плаћати ушур (Бајандићева Јовановић 2003: 91).

Ветрењаче у Бачкој Тополи дуго су постојале. „Бачкотополске ветрењаче се први пут спомињу у етнографско-историјском опису из 1859. године“ (Harkai 1992: 95). На катастарској карти из 1878. године на периферији тадашње Бачке Тополе налазе

се четири ветрењаче. Неко време су све четири истовремено функционисале – једна у близини јеврејског гробља, друга поред гробља код винограда, трећа на крају данашње Широке улице, а четврта на брежуљку изнад вашаришта (Brindza 1998: 141) (фотографија бр. 2). Управо о овој последњој ветрењачи биће речи у овом прилогу.

„Година градње ветрењаче не може се тачно одредити. Најстарији забележени датум (слабо видљив) који је пронађен у млину је 14. децембар 1869. година“ (Harkaĭ 1992: 96).

Ова ветрењача² спада у тзв. потиски тип ветрењача (фотографија бр. 3). Има облик зарубљене купе чији је спољашњи зид сазидан од опеке, док је унутрашњи део озидан непеченом циглом (черпићем). Има купаст кров који је покривен шиндром. Кроз њега пролази осовина са четири крила за хватање ветра и покретање механизма (фотографија бр. 4). За војвођанске ветрењаче је карактеристична употреба тврђе врсте дрвета, као што су дрен, багрем, граб, бор. Унутрашњост саме ветрењаче је подељена на четири етажe: приземље, два нивоа и тавански простор. „На првом нивоу се може подешавати раздаљина међу каменовима за млевење, а и крајњи производи су се враћали на тај ниво. И млинар је ту становао. На другом спрату се одвијало само млевење, тамо су постављени каменови за млевење и сандуци за жито и кукуруз. На трећем спрату се налази механизам за пренос снаге, који омогућује да се једним окретањем лопата ветрењаче млински камен окрене седам пута“.³ На сваком нивоу има по пар застакљених прозора мањих димензија (фотографија бр. 5).

У литератури је наведено да је у једном делу приземља била уређена соба за млинара и његову породицу. Соба је била опремљена намештајем из тридесетих година двадесетог века. У другом делу приземља били су постављени панои са фотографијама које су приказивале како је радила ветрењача, односно сам процес настанка брашна.⁴

Знања у вези са млинарским послом преносила су се генерацијски. Са оца на сина. Постојале су чувене млинарске породице, а једна од таквих била је и породица последњег власника бачкотополске ветрењаче, Деметера Ђериа. Он је ветрењачу купио 3. септембра 1933. године и у њој је радио тридесетак година (фотографија бр. 6). По његовим речима⁵ престао је да ради због тога што је све теже било

набавити дрво и материјал, а и досадило му је (остарио је). Стари млинар Ђери каже да се морало много радити у ветрењачи. Ветрењача је радила по потреби и ноћу (ако је дувао ветар и ако је имало шта да се меље). Одмор је био онда када није било ветра.

После престанка рада млина, ветрењача је још неко време радила као крупара. Након тога чекала је боља времена док коначно није прешла у власништво Радне организације „Житокомбинат“.⁶

ВЕТРЕЊАЧА НА НОВОЈ ЛОКАЦИЈИ

Основна начела заштите непокретних културних добара подвлаче да је дислокација културног добра могућа само *изузетно* и *ради сјасовања* културног добра. Поједностављено речено, премештању непокретних културних добара се приступа само у случајевима када ниједном другом методом није могуће њихово очување на изворном месту.

Млин у ветрењачи је престао да ради 1963. године (Harkaĭ 1992: 97). Градски челници општине Бачка Топола нису знали шта даље са ветрењачом коју су откупили од њеног последњег власника. Године 1977. ветрењача се ставља под надзор тадашње бачкотополске Радне организације „Житокомбинат“.

Дошло се на идеју да се ветрењача премести на друго место у граду, јер је било очигледно да ће потпуно пропасти ако остане на том положају.⁷

Кров од шиндре био је начет и ветар га је све више уништавао. Читајући малобројну литературу о овој теми, пронађен је један занимљив, а истовремено и застрашујући податак. Једна ромска породица обила је врата у приземљу ветрењаче и у њој уредила стан. Покретне делове су исекли за огрев, а алат брижљиво сложили у сандуке и развукли (Brindza 1998: 141). Штавише, 1982. године претила је опасност од њеног урушавања.

Један од могућих разлога за њен премештај је и чињеница да она није могла бити ревитализована на свом првобитном месту, код вашаришта, јер се налазила у области која се граничила са војним објектом (касарном) која није дозвољавала објекте у својој околини.⁸ Етнолог Девавари сматра да је њено премештање заиста било потребно, између осталог, и због тога што ветрењача није била доступна јавности на том положају.

Услови за покретање процеса премештања ветрењаче поклопили су се са тадашњим новим уређењем града. Ветрењача тада добија своје ново место

– на брежуљку недалеко од Зобнатичког језера, на саобраћајници, тј. старој траси међународног пута Е-75 Београд–Суботица, свега један километар од центра Бачке Тополе.

Сам поступак премештања је текао тако што је ветрењача на свом првобитном месту срушена 1983. године. Уређај за млевење је расклопљен и премештен у двориште „Житокомбината“, где ће наредних годину дана стајати на отвореном и бити изложен свим временским условима. Демонтирана су и крила која ће поново бити намештена тек на новој локацији код језера. Градња ветрењаче на новој локацији започета је 1984, а завршена 1987. године.

Према речима етнолога из Завода, све је урађено стручно, по тада важећим принципима заштите, уосталом као и конзерваторско-рестаураторски радови. Међутим, рађено је без сагласности службе заштите, Покрајинског завода за заштиту споменика културе, због тога што није био укључен у цео процес.⁹

Као Музеј млинарства ветрењача је отворена 16. октобра 1987. године. Да би отварање било што интересантније, уређај за млевење је покренут и брашно је самлевено за ту прилику. Куриозитет је био то што је уређај за млевење покренут на врло необичан начин. Наиме, услед недостатка ветра покренула га је коњска снага. Такође, колико је познато,¹⁰ једино су тада на крила била постављена платна.

РЕЧ НА КРАЈУ

Премештање је било значајно због очувања грађевине од пропасти, а која је у прошлости „живела“ заједно са становништвом. Ветрењаче јесу биле претходнице савремених млинова, али и једна у низу од карактеристика војвођанског предела.

Ветрењача је евидентирана као културно добро које није заштићено. Етнолог Међуопштинског завода за заштиту споменика културе Суботица, Валерија Девавари, наводи да заштита није ни могла да се уради из разлога што није постојала техничка, тј. пројектна документација потребна за овај важан део посла. У међувремену, дошло је до приватизације Радне организације „Житокомбинат“ којој је ветрењача у том процесу и припала. На томе је све и остало.

Данас ветрењача нема ни грађевинску дозволу за своју локацију.

Као Музеј млинарства,¹¹ једини у Војводини, она је веома слабо (или боље рећи никако) посећена. Ово се напомиње и због чињенице да за децу, у току образовања, уопште није организован обилазак ветрењаче, иако се међу њеним зидовима крије један нестали начин живота. У њој може да се види како се некада млело жито и добијало брашно, уопште – како се некада живело.

Све остаје у домену индивидуалних обилазака приликом шетњи обалама језера или када грађани на обали језера а самим тим и око ветрењаче прослављају Празник рада.

Ако би неко и хтео да види њену унутрашњост и да сазна нешто више о њој, да завири у њену прошлост – неће моћи, јер је затворена (фотографија бр. 7).

Граду се може замерити што има мало обавештења, путоказа да се у близини налази споменик културе.

Споменути су само неки од пропуста које је требало имати у виду ако се желело односно ако је постојала воља да се један важан објекат, попут ветрењаче, прогласи спомеником културе. То је одговоран посао који је захтевао међусобну сарадњу између стручњака, специјализованих установа заштите и градских челника. Није смело да се догоди, као што је овде био случај, да о тако важној ствари одлучује један човек. То већ на неки начин показује на којем нивоу се све одвијало. Неко би с правом могао закључити да је све било неозбиљно и нестручно. Суштина која се из свега може извући јесте да сарадња мора постојати.

Из свега до сада реченог, поставља се питање да ли се овде заиста ради о културном добру с обзиром на наведене чињенице. Како се могло приступити тако важном послу, као што је премештај објекта који је потенцијално споменик културе,¹² без укључивања надлежне установе за заштиту? Како се десило да не постоји документација потребна за поступак заштите? Где или у коме треба тражити кривца? Кривац је између осталог и новац. На нивоу града је требало размишљати о дугорочном финансијском улагању у нешто вредно и трајно, у нешто што је неми сведок прошлих времена, а који опет самом својом појавом говори много.

Поставља се питање *шта даље*, или је можда боље цитирати некадашњег посетиоца који је на зиду једне ветрењаче поставио питање: „Ко може рећи каква ће бити судбина ове ветрењаче?“¹³

У времену које је пред нама треба радити на прибављању документације, утврђивању њене аутентичности, испитати однос садашњег власника јер је приметна запуштеност објекта, радити на њеној бољој презентацији, искористити значајни туристички и образовни потенцијал. Тачније, требало би размишљати о укључивању ветрењаче у туристичку понуду града Бачке Тополе, нарочито ако се узме у обзир њена одлична локација, али и у образовни систем.

Овај осврт је први корак ка осветљавању ове врло занимљиве теме која захтева детаљније истраживање како међу литературом тако и на терену.

НАПОМЕНЕ

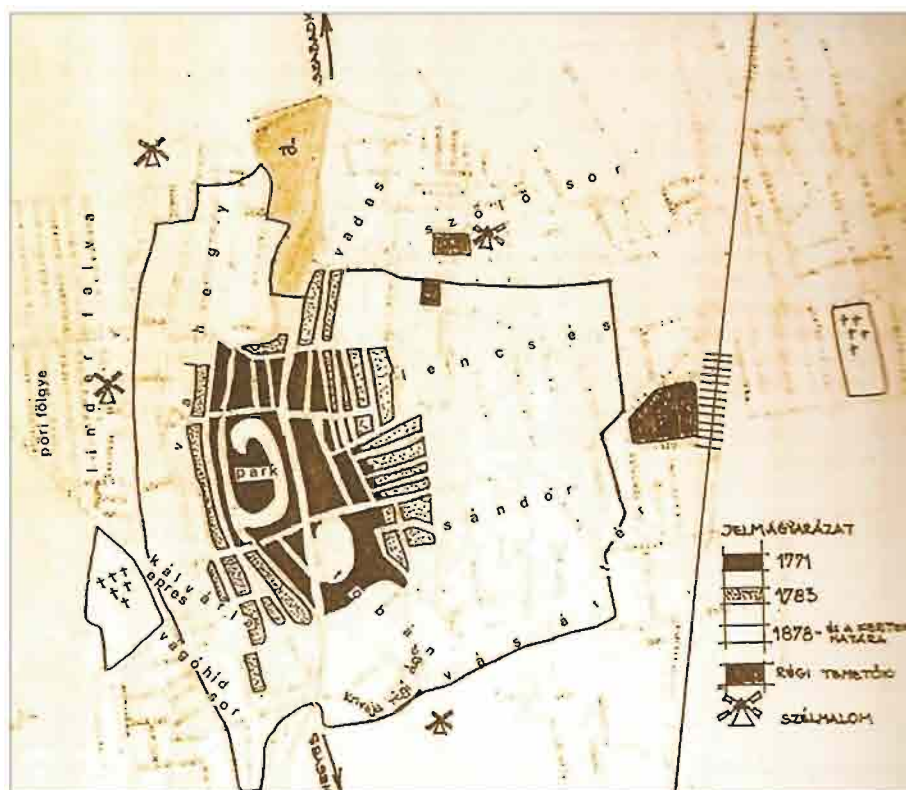
- ¹
- ⁴ Етнолог Деавари није сигурна да ли још увек постоји ова соба.
- ⁵ Подаци добијени из документарног филма „Vajdasági szelmalmok – vojvođanske vetrenjače“ Радио телевизије Нови Сад из 1986. године. Копија овог филма је погледана захваљујући Харгити Гаџо, педагогу приправнику у Музеју у Бачкој Тополи. Овом приликом јој се захваљујемо.
- ⁶ Податак етнолога Деавари.
- ⁷ Имре Харкаи је био главни пројектант преношења ветрењаче. Податак етнолога Деавари.
- ⁸ Ветрењача је била смештена на брдашцу изнад касарне тако да би посетиоци могли видети шта се дешава у кругу касарне. Податак Атиле Бордаша, инжењера из Врбаса. Захваљујемо се на податку.
- ⁹ Имре Харкаи, који је у то време био начелник за урбанизам у општини Бачка Топола и који је руководио подухватом премештања ветрењаче, није уводио у целу причу Покрајински завод за заштиту споменика културе због тога што је био довољно стручан у том погледу, али и због чињенице да општина није имала довољно финансијских средстава за овако велики посао. Податак Валерије Деавари.
- ¹⁰ Мишљење Валерије Деавари.
- ¹¹ Етнолог Деавари каже да је изложба била тако постављена, али да они у Заводу немају знања да ли то и данас функционише.
- ¹² Када је ветрењача премештена на нову локацију још увек није била евидентирана као споменик културе.
- ¹³ Преузето из документарног филма „Vajdasági szelmalmok ...“

ЛИТЕРАТУРА

- Бајандићева Јовановић, Соња. *Терај кера лушко моја бела...*, војвођански речник за Панонце-почетнике. Нови Сад: Доо Дневник – Новине и часописи (2003): 91.
- Николић, Рајко. Ветрењаче у Југославији. *Раг Војвођанских музеја* 4 (1955): 97–111.
- Brindza, Karolj. *Mlinarstvo Bačke Topole i okoline dva i po veka tradicije*. Ваčka Топола (1998): 141.
- Harkai, Imre. *Graditeljstvo Bačke Topole (1750–1941)*. Temerin: Rubikon (1992): 95–97.
- <http://www.kultura.gov.rs>
- <http://www.btopola.org.rs>
- Документарни филм „Vajdasági szelmalmok – vojvođanske vetrenjače“ Радио телевизије Нови Сад из 1986. године.

Фотографија бр. 1
Улазна врата ветрењаче – споменика културе

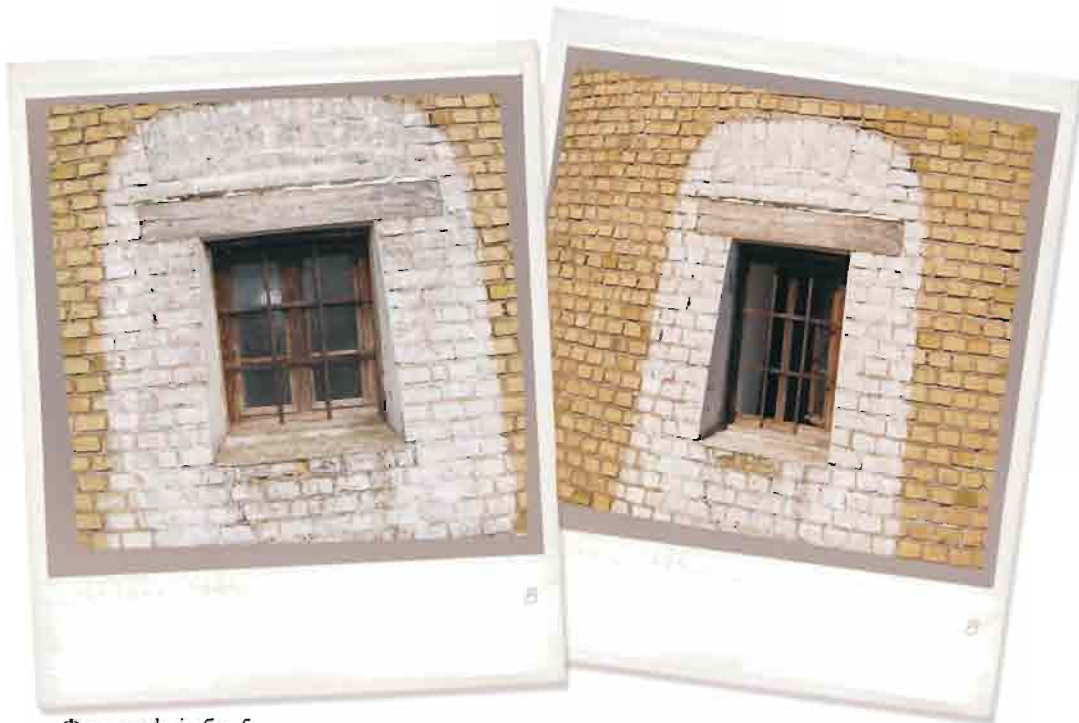
фотографија бр. 2
Копија плана проширења градског језгра из 1859. године (Суботички историјски архив)

Фотографија бр. 3
Јужна страна потиског типа ветрењаче

Фотографија бр. 4
Детаљ осовинског дела

Фотографија бр. 5
Детаљ прозора

Скенирана фотографија бр. 6
Ветрењача Деметера Ђерића на брежуљку изнад вашаришта непосредно после II светског рата

Фотографија бр. 7
Дегал затворених врата

Tanja Đudić

A VIEW ON THE WINDMILL IN BAČKA TOPOLA

Summary

This is an account of the last windmill in Bačka Topola.

The dislocation was inevitable for many reasons. However, the most important one was the preservation of this grand building. The process of dislocation started in 1983 when the windmill was destroyed on its original location. The milling apparatus was dismantled and the wings were removed. The building of the windmill on a new location started in 1984 and ended in 1987 when it became The Museum of Mill Industry. The dislocation was carried out according to current preservation principles as well as the conservation and restoration of the building.

This is an example of a preserved cultural monument which could be included in the educational system primarily in order to show younger generations the way of life in the past.

Considering its current location the windmill could be used as a tourist attraction, too.